

SISEMINISTEERIUMI LOOMISE LUGU 1918–1920

Ago Pajur

Eellugu

Veebruarirevolutsiooni järgselt moodustatud Venemaa Ajutine Valitsus andis 30. märtsil 1917¹ määruse Eestimaa kubermangu valitsemise ajutise korra kohta. Määrusega liideti eestlaste põhilised asualad – Eestimaa kubermang (Põhja-Eesti) ja Liivimaa kubermangu põhjaosa (Lõuna-Eesti) – terviklikuks rahvuskubermanguks, mis sai laialdase omavalitsuse (autonoomia). Autonoomia teostamine pandi kubermangu Maanõukogu ja Maavalitsuse õlule.²

Maanõukogu võttis 15. juulil vastu *Maavalitsuse korralduse kava*, milles öeldi, et Maavalitsus töötab Maanõukogus kinnitatud põhimõtete kohaselt ja kannab vastutust Maanõukogu ees. Ühtlasi pandi kavas paika Maavalitsuse esialgne struktuur, mille moodustasid viis osakonda: põllumajanduse, rahvahariduse, tervishoiu, töö, *üleüldisvalitsusline* (hiljem: administratiiv-) osakond. Kui rahvahariduse osakond lahendas haridusküsimusi ning põllumajanduse osakond maakorralduslikke probleeme, siis administratiivosakonna vastutusala määratleti kavas väga laiana: *üleüldine maa administratsioon, miilits, maksud ja koormatused, kohtuasjandus, tehnika, õigusteadline osa ja kontroll*. Oktoobris kasvasid administratiivosakonnast välja iseseisvad tehnika osakond ja rahaasjanduse osakond, kuid vastukaaluks lisandus administratiivosakonnale kohustus hoolitseda tööstuse ja kaubanduse edendamise eest. Lisaks sellele tegeles osakond vallapiiride muutmise, valimiste korraldamise, statistiliste materjalide kogumise ja raamatukogu korrastamisega, samuti hoolitses kogu Maavalitsuse kirjavahetuse eest.³ Seega võisid ennast Maavalitsuse administratiivosakonna õigusjärglasteks pidada hilisemad Eesti Vabariigi sise-, kohtu-, raha-, teede- ja tööstus-kaubandusministeerium ning riigikantselei, riigikontroll, rahvusraamatukogu ja statistika keskbüroo.

21. juulil valis Maanõukogu Maavalitsuse esimeheks Jaan Raamoti ning administratiivosakonna juhatajaks sotsiaaldemokraadist majandusteadlase Nikolai Kõstneri, 12. oktoobril aga tõusis Maavalitsuse etteotsa Konstantin Päts, kes võttis enda peale ka administratiivosakonna juhtimise.⁴ Maavalitsuse esimese ametnikuna määrati 1. augusti administratiivosakonna sekretäriks ja ühtlasi Maavalitsuse sekretäri kohustetäitjaks Konstantin Lepp. Tema mälestuste kohaselt mahtus terve Maavalitsus esialgu ära endisesse kubernerite ametkorterisse Toompea lossi kolmandal korrusel ja pidas oma koosolekuid kuberneriproua valge pesulaua taga (muu mööbel oli revolutsioonipäevil lõhutatud). Maavalitsuse otsuste vormistamiseks oli Konstantin Lepa käsutuses *üks imelik vana tindipott, nagu vahest maa postkontoris, ning vana ja kõver sullepea*⁵. Peagi lisandus aga nii ametnikke (novembris umbes sada) kui inventari. Maavalitsuse koosolekud hakkasid toimuma lossi Valges saalis, Maavalitsuse osakonnad

¹ Kuni 31. jaanuarini 1918 (k. a.) on kuupäevad antud vana kalendri järgi.

² Eesti Vabariigi sisepoliitika 1918–1920: Dokumentide kogumik. Tallinn: Rahvusarhiiv, 1999. Lk 17–19.

³ Samas, lk 174–176.

⁴ Valitud ja valitsenud: Eesti parlamnetaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917–1999. Koostanud Jaan Toomla. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 1999. Lk 145.

⁵ Konstantin Lepp. Toompea teenistuses. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. I kd.: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: K.-Ü. Rahvaülikool, 1927. Lk 91.

paigutati erinevatesse ruumidesse ja sügiseks oli enamik lossist Maavalitsuse kasutuses, kusjuures rahaosakond paiknes koguni väljaspool (Kooli tänavas).⁶

Senise arengu lõpetas enamlik oktoobripööre. 27. oktoobril tagandasid enamlased kubermangukomissar Jaan Poska, 15. novembril ajasid laiali Maanõukogu ja 20. novembril ka Maavalitsuse. Seejuures palusid enamlased Maavalitsuse ametnikel jääda oma kohtadele ja jätkata tööd, kuid ametnike üldkoosolek võttis üksmeelselt vastu resolutsiooni, milles protesteeriti Maanõukogu ja Maavalitsuse laialisaatmise vastu ning keelduti koostööst enamlastega.⁷

18. veebruaril 1918 alanud Saksa vägede pealetung Idarindel tõi kaasa enamlaste põgenemise Eestist. Seda kasutades haarasid rahvuslikud jõud võimu ja kuulutasid välja iseseisvuse. Tallinnas moodustati 24. veebruari õhtul Päästekomitee päevakäsuga Eesti Vabariigi Ajutine Valitsus, mis koosnes kümnest ministriumist. Kui sõja- ja välisministeeriumi loomist tuli alustada nullist, siis ülejäänud loodeti moodustada endise Maavalitsuse baasil. Seejuures pidanuks Maavalitsuse administratiivosakonnast kasvama välja koguni kolm ministriumit: siseministeerium, kohtuministeerium ja kaubandus-tööstusministeerium. Endine administratiivosakonna juhataja Konstantin Päts võttis enda kanda nii peaministri rolli kui ka kaubandus-tööstusministri ja siseministri portfelliid.⁸

Ajutine Valitsus alustas tööd praeguses Eesti Panga vanas hoones, kuid asus kohe sobivamaid ruume otsima, pöörates pilgu esmajärjekorras Toompea lossile. Lossi käisid 25. veebruaril üle vaatamas nii vastne teedeminister Ferdinand Peterson kui endine Maavalitsuse administratiivosakonna sekretär Konstantin Lepp. Nad leidsid eest kohutava segaduse – ruumid olid rüüstatud, mööbel lõhutatud, telefonid seintelt maha kistud. Küllap oleks kaosest üle saadud, kuid Saksa okupatsioonivõim – 68. armeekorpuse juhataja kindralleitnant Adolf von Seckendorff – võttis Toompea lossi enda käsutusse. Seetõttu käis valitsus mõnda aega koos Pagari tänava hoones ning seejärel Narva maantee majas, kus paiknes Eesti sõjaväe staap. Kuid aprilli alguses saatsid sakslased Eesti sõjaväe laiali ning valitsuse avalik tegevus muutus võimatuks.⁹

Siseministeerium alustab

Saksamaa revolutsioon tegi lõpu nii Ilmasõjale kui okupatsioonirežiimile Eestis. Toimuvast vapustatud kindral Seckendorff kohtus 10. novembril Jaan Poskaga ega vaielnud otseselt vastu, kui Poska soovitas kutsuda kokku Eesti Maanõukogu. Kuna aga Maanõukogu kogunemine nõudis aega, siis kogunes 11. novembri hommikul hoopiski Ajutine Valitsus. Kuigi pooled ministrid puudusid ja koosolek peeti teedeministri erakorteris, algas sellest päevast Eesti riigiasutuste moodustamine.

Maanõukogu vanematekogu nimetas 12. novembril ametisse Ajutise Valitsuse teise koosseisu, kus peaministri ja kohtuministri kohuseid täitis ajutiselt välisminister Jaan Poska ning peaministri asetäitja ja siseministri kohuseid tööerakondlasest rahaminister Juhan Kukk.¹⁰ Riia polütehnikumi kaubandusosakonna lõpetanud Juhan Kukk (01.04.1885 Salla v. – 04.12.1942 Kargopol) oli tuntud ühistegevuse

⁶ Samas; Ferdinand Petersen. Mälestusi ja tähelepanekuid. Tallinn: TTÜ Kirjastus, 2001. Lk 133–137.

⁷ Lepp, lk 94.

⁸ Valitud ja valitsenud, lk 146.

⁹ Lepp, lk 98–99; Petersen, lk 168–172.

¹⁰ Valitud ja valitsenud, lk 146.

korraldajana, Ühistegevuse büroo, Ühistegevuse edendamise seltsi, Eesti tarvitajate ühisuste liidu ja *Ühistegevuselehe* eestvedajana. 1917 valiti Kukk Maanõukogu liikmeks ja Maavalitsuse rahaosakonna juhatajaks, veebruaris 1918 osales juhtivalt iseseisvusmanifesti koostamisel. Hiljem kuulus raha- ja kaubandus-tööstusministrina mitmesse valitsusse, oli Riigikogu esimees, riigivanem ja Eesti Panga direktor.

Just Juhan Kukest sai mees, kes pani aluse siseministeeriumile ning kelle allkirja kandsid esimesed siseministeeriumis koostatud dokumendid. 13. novembril läkitas J. Kukk kõikidele maavalitsuste esimeestele korralduse: *Kirjutat Teile kui Maakonna valitsuse esimehele ette viibimata tegevusesse astuda, maakonna nõukogu kokkukutsumiseks korraldusi teha ja kohalikud miilitsa organid elusse kutsuda Ajutise Valitsuse käsu põhjal 11 novembrist k. a.*¹¹ Samasugune käsk saadeti ka kõikidele linnapeadele ning samal õhtul läks teele veel teinegi Kuke allkirja kandnud ringkiri: *Põhjaeesti maakondade ja Saarte tsivilvalitsuse üleandmine Provinzialverwaltungi poolt 13 nov vormilikult sündinud. Kohustused ja õigused Ajutine Valitsus ülevõtnud. Ülemvolinikuks Põhjaeestis Jaakson, ametikoht endises Provinzialverwaltungis Toompuiesteel Tolli majas; Lõunaeestis Parts Tartus. Asjade ülevõtmisel, miilitsa omakaitse sisseseadmisel kohtadel igasuguste konfliktide eest Saksa sõjaväelastega, kes korraalalhoidmises täielikku erapooletust proklameerinud, kindlasti hoida.*¹²

Siseministeeriumi üheks esimeseks ülesandeks sai Ajutise Valitsuse volinike nimetamine maakondadesse. Juba 13. novembril läks sellekohane kiri Tallinnast Rakveresse Tõnis Kalbuse nimele: *Määrat Teid sellega Ajutise Valitsuse usaldusmeheks Narvas ja palun Teid viibimata ametisse astuda. Teil tuleb sääl koos kohalikkude seltskondliste organisatsioonidega ajutine linnavalitsus organiseerida ja Viru maakonna esimehega kokku leppides Alutaguse maa valla omavalitsuste uuesti tegevusesse astumine korraldada. Endine miilits tuleb käima panna, vahe peal peavad aga senised politsei võimud oma tegevust jätkama, et mitte korralagedust ei tekiks.*¹³ Järgnesid samalaadsed läkitused Arnold Schulbachile, Martin Taeverele ja teistele.

Neil päevil koostati ministeeriumis ka hulgaliselt volikirju riigi- ja omavalitsusasutuste ning nende varade ülevõtmiseks sakslastelt. Enamjaolt kaasnes ülevõtmistega mitmesuguseid probleeme, mille lahendamisel pidi oma sõna ütleva ka siseminister. Näiteks teatas Järva maavalitsuse esimees Viktor Tomberg 14. novembril ministrile, et on Paide kreisipealikult asjaajamise ülevõtnud, ent kreisiameti kassat keelduvad sakslased üle andmast. Ministri vastus, milles kästi protesti avaldada, näitas kui piiratud Eesti valitsuse võimalused toona olid.¹⁴

Veelgi keerulisem olukord valitses Lõuna-Eestis. Tartu linnapea Jaan Kriisa kaebas 17. novembril, et linnas on võim sakslasest linnapealiku käes; Viljandi maakonnavalitsus teatas 19. novembril, et sakslased tõrguvad võimu loovutamast; Pärnu maakonnavalitsus andis 20. novembril teada, et nii kohalik kreisipealik kui Saksa sõjaväelaste nõukogu keelduvad asjaajamist üle andmast, põhjendades seda täpsete instruksioonide puudumisega; Ajutise Valitsuse peavolinik Lõuna-Eestis

¹¹ Siseministri ringkiri 13.11.1918. // Riigiarhiiv (ERA) fond 14, nimistu 1, säilik 20, leht 5–10.

¹² Siseministri telegramm 13.11.1918. // ERA 14, 1, 20, 11.

¹³ Siseministrilt Tõnis Kalbusele 13.11.1918. // ERA 14, 1, 24, 1.

¹⁴ Järva maakonnavalitsuselt siseministrile 14.11.1918. // ERA 14, 1, 46, 38; Siseministrilt Järva maakonnavalitsusele [dat-mata]. // ERA 14, 1, 46, 39.

Heinrich Luht pahandas saksa sõjaväelaste üle, kes liigitasid kõikvõimalikud varad sõjasaagi hulka ja väitsid need kuuluvat Saksa sõjaväele.¹⁵

Olud hakkasid normaliseeruma alles pärast seda, kui Saksamaa peavolinik Baltimaades August Winnig ning Eesti Ajutise Valitsuse esindajad kirjutasid 19. novembril Riias alla kokkuleppele, mis andis kogu valitsusvõimu Eestis alates 21. novembrist eestlastele.¹⁶ Erinevaid probleeme esines muidugi edaspidigi, kuid nende lahendamisel etendasid siitpeale juhtrolli maakonna- ja linnavõimud.

Mahukaks tööks kujunes siseministeeriumi jaoks valitsuse üleskutsete, otsuste, teadaannete jt dokumentide edastamine linna- ja maavalitsustele. Näiteks saadeti novembri keskel laiali deklaratsioon *Eesti Vabariigi kodanikkudele*, üleskutse *Eesti Rahvaväe kokkukutsumine*, teadaanne *Vahejuhtumiste asjus Saksa sõjaväelastega* jne.¹⁷ Tagantjärele on isegi väidetud, et *siseministeeriumi esimeste päevade tegevus seisis peamiselt igasuguste administratiivkorralduste, ringkirjade ja instruksioonide andmises kohapealsetele asutistele riigivõimu teostamiseks ja kindlustamiseks*.¹⁸ Käivitus ka seadusloomeline tegevus – Juhan Kuke allkirjaga ilmusid määrused trükiasjade, liikumise ja välispasside kohta.¹⁹

Juhan Kukk täitis siseministri kohuseid lühikest aega. 27. novembril valis Maanõukogu ametisse Ajutise Valitsuse kolmanda koosseisu. Valitsusjuhiks oli selles jätkuvalt Konstantin Päts, kuid siseministriks nimetati August Peet. Kooliõpetaja (hiljem *Sakala* toimetaja) peres sündinud August Peet (13./25.04.1881 Saarde klk – ?) sai Peterburi ülikoolis juristi ettevalmistuse ning töötas advokaadina Narvas, Rakveres ja Tallinnas, oli 1914–18 Tallinna linnavalitsuse juriskonsult ning 1917–18 Eestimaa toituskomitee esimees. Saksa okupatsioonivõimud mõistsid ta aprillis 1918 aastaks vanglasse, vabanes Ilmasõja lõppedes, naasis Tallinna ja valiti siseministriks.²⁰

9. mail 1919 nimetas Asutav Kogu ametisse Otto Strandmani kabineti, kus siseministriks sai sotsiaaldemokraat Aleksander Oinas. Peterburi polütehnikumi lõpetanud Aleksander Oinas (16./28.12.1887 Tartu – 03.03.1942 Solikamsk) töötas Ilmasõja ajal sõjapõgenike organisatsiooni *Severopomoštš* ja Liivimaa toituskomitee statistikaosakonna juhatajana ning oli Eestimaa toitusvalitsuse liige. Novembris 1918 nimetati ta toitusministeeriumi asjadevalitsejaks ja jaanuaris 1919 Eesti riigikontrolöriks. Siseministriks oli A. Oinas lühikest aega, kuna tagaotsitav kommunistide juht Viktor Kingissepp andis avalikkusele teada, et riigikontrolör Oinas varjas teda politseivõimude eest oma korteris. Seoses puhkenud skandaaliga pidi Aleksander Oinas tagasi astuma ning 21.–29. juulil 1919 täitis ajutiselt siseministri kohuseid kohtuminister Jüri Jaakson.

---

¹⁵ Siseministrilt Saksamaa peavolinikule 17.11.1918. // ERA 14, 1, 46, 45; Viljandi maakonnavalitsuselt siseministrile 19.11.1918. // samas, l 49; Pärnu maakonnavalitsuselt siseministrile 20.11.1918. // samas, l 64–65; Lõuna-Eesti peavolinikult valitsusele 22.11.1918. // samas, l 63.

¹⁶ Eesti ajalugu V: Püüdnud kaotamisest Vabadussõjani. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 437.

¹⁷ ERA 14, 1, 36, 1–3; 14, 1, 49, 1–5.

¹⁸ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934. Tallinn: Riigikantselei, 1934. Lk 209.

¹⁹ Trükiasjade ajutised määrused 18.11.1918. // Riigi Teataja (RT) 1918, nr 1, lk 5–6; Määrus liikumise asjus 21.11.1918. // RT 1918 nr 2, lk 4; Määrus väljamaapasside viseerimise ja sõidulubade väljaandmise kohta 26.11.1918. // RT 1918, nr 3, lk 10.

²⁰ Valitud ja valitsenud, lk 147.

29. juulil valis Asutav Kogu uueks siseministriks Aleksander Hellati. Sotsiaaldemokraat Aleksander Hellat (08./20.08.1881 Tartu – 28.11.1943 Kemerovo) oli lõpetanud Peterburi ülikooli õigusteaduskonna ning tegutsenud advokaadina Riias, Narvas ja Tallinnas. Pärast Veebruarirevolutsiooni valiti ta Tallinna miilitsaülemaks, tõusis pärast Saksa okupatsiooni Tallinna linnapea ja seejärel vabariigi prokuröri kohale. Oli siseministriks nii Otto Strandmani kui ka 18. novembril 1919 moodustatud Jaan Tõnissoni valitsuses, lahkudes ametist juulis 1920. Hiljem välisteenistuses.

Ministeeriumi struktuur ja materiaalne olukord

August Peedi esimeseks tööks siseministrina sai ministeeriumi struktuuri kujundamine. 2. detsembril esitas minister *Siseministeeriumi struktuurse jaotuse kava*. Selle kohaselt kavatseti moodustada siseministeeriumis ministri kantselei ja seitse osakonda: usuasjade, omavalitsusasjade, politsei, statistika, tehnika, tervishoiu ja administratiivosakond. Osakondade eesotsas pidid seisma osakonnajuhataja ja sekretär, kellele lisandus vajalikul arvul kantseleiametnikke. Kava nägi ette ka siseministri kaks abi, kellest üks suunab omavalitsusasjade, tehnika, tervishoiu ja administratiivosakonna tööd ning teine politsei, statistika ja usuasjade osakonna ning kantselei tegevust. Osakondi võis vajadusel jagada toimkondadeks. Ministri abid ja osakonnajuhatajad pidanuks ametisse nimetama Ajutine Valitsus siseministri ettepanekul, osakondade sekretärid ja toimkondade juhatajad aga siseminister osakonnajuhataja ettepanekul.²¹

Kuigi dokument koostati kiirustades ja improviseerides, osutus see otstarbekaks, sest enamik kavast realiseeriti ja jäi püsima aastateks. Toimusid vaid väiksemad ümberkorraldused, sh muutusid esialgsed nimetused – osakondadest said peavalitsused ja toimkondadest osakonnad. 1918. aastal alustasid tegevust nii ministri kantselei kui ka administratiivasjade, omavalitsusasjade, politsei, tervishoiu ja usuasjade peavalitsused ning 19. märtsil 1919 lisandus ehituspeavalitsus (kavas: tehnikaosakond). Seega jäi loomata vaid statistika peavalitsus, mis tegutses osakonna õigustes administratiivasjade peavalitsuse alluvuses. Aprilli lõpus 1919 allutati administratiivasjade peavalitsusele ka usuasjade osakond, mis kaotas senise peavalitsuse staatuse.

Suuremad muudatused ministeeriumi esialgses struktuuris leidsid aset alles pärast Vabadussõja lõppu. Nii viidi tervishoiu peavalitsus 1920. aastal tööhoolekandeministeeriumi ning ehituspeavalitsus 1922. aastal teedeministeeriumi koosseisu. Kevadel 1921 lahutati ministri kantseleist arhiiv, mille baasil moodustus Riigiarhiiv, ning administratiivasjade peavalitsusest statistika osakond, mis pani aluse Riigi statistika keskbüroole. Mais 1920 lisandus kaitsepolitsei peavalitsus (1924 reorganiseeriti siseministeeriumi politsei peavalitsus ja kaitsepolitsei peavalitsus ning kohtuministeeriumi kriminaalpolitsei peavalitsus uuesti siseministeeriumi politsei peavalitsuseks) ning 1922. aastal piirivalve peavalitsus.²²

Järk-järgult kujunes välja ka peavalitsuste seesmine struktuur. 1920. aasta seisuga oli kõige rohkem (kuus) struktuuriüksusi administratiivasjade peavalitsuses: üldosakond, passiosakond, statistikaosakond, trükiasjade osakond, usuasjade osakond ja sekvestreeritud trükikodade valitsus. Ministri kantselei haldas kolme allüksust: arveosakonda, registratuuri ja arhiivi. Omavalitsusasjade peavalitsus ja tervishoiu peavalitsus jagunesid kaheks osakonnaks – vastavalt linna asjade osakond ja maakonna

²¹ Siseministeeriumi struktuurse jaotuse kava 02.12.1918. // ERA 14, 1, 4, 1–2.

²² Valitsusasutiste tegevus, lk 8, 10, 46, 209–210, 219, 228, 235.

asjade osakond ning arsti osakond ja apteegi osakond. Ehituspeavalitsuse juures tegutsesid ehitusbüroo ja riigivaranduste valitsus. Ühtegi allasutust ei olnud politsei peavalitsusel.

Ministeeriumi tegevuse algus oli raske. Puudust tunti kõigest – rahast, töötajatest, töövahenditest ja isegi sobilikest ruumidest. Kui valitsuse esimene koosolek 11. novembril toimus teedeminister Ferdinand Petersoni korteris Vanaturu kaelas, siis järgmistel päevadel toimus töö põllutöö- ja toitusministri Jaan Raamoti korteris Suur-Roosikrantsi tänavas.²³ Mari Raamoti meenutuste kohaselt anti nende üheksast toast seitse erinevate ministeeriumite käsutusse ja üks nõupidamine Saksa sõjaväelastega peetud koguni Raamotite abieluvoodi veerel. Ühiselt tegutseti ja ühiselt söödi – enamasti kiirustades, püstijalu ja seda, mida Mari Raamotil õnnestus toitluskriisis vaevlevas linnas hankida. Tallinnas kummitas ka küttepuudus, kuid sellest hädast sai valitsus üle – tüdinenud palitutes istumisest ähvardas Mari Raamot majaperemeest, et *valitsus on otsustanud teda vangi panna, kui soojust korterisse ei saa ning paari tunni pärast oli korter nii soe, et tööta kas või vestiväl.*²⁴

15. novembril kolis valitsus Raekoja platsi idaservas seisnud 3-korruselisse kivihoonesse aadressiga Suur-turg 14 (endine mereväeohvitseride kasiino). Ühte alumise korruse suuremasse tuppa paigutati iga ministeeriumi tarvis laud, mille kohal rippus silt vastava ministeeriumi nimega ja mille taga ametnikud registreerisid jutulesoovijaid. Teises, väiksemas toas, mille sisustuseks oli roheline kaleviga kaetud suur laud koos toolide ja kulunud nahksohvaga, peeti valitsuse koosolekuid. Sama tuba oli ka valitsuse asjadevalitseja tööruumiks. Kahe toa vahelises suures saalis sagis pidevalt rahvast, kes ühes või teises küsimuses mõne ministeeriumi poole soovisid pöörduda. Inimesi, kes tulid kuulama uudiseid ja küsima teateid, jagus ka maja koridoridesse ja treppidele ning koguni Raekoja platsilegi. Hoone teine korrus anti Maanõukogu käsutusse – saalis toimusid 20.–27. novembril Maanõukogu koosolekud, tubades töötasid Maanõukogu juhatus ja vanematekogu.²⁵

Novembri lõpus hakkasid ministeeriumid laiali kolima. Ühena esimestest asus põllutöö- ja toitusministeerium Wismari tänavasse (toitusvalitsuse hoone), seejärel leidis kohtuministeerium koha Suur-Pärnu maanteel (ringkonnakohtu hoone), sõjaministeerium Pagari tänavas, kaubandus-tööstusministeerium Vene tänavas jne. Siseministeeriumi asukohaks sai Toompuiestee 3, nn Tolli maja, kus okupatsiooni lõpupäevil asus Eestimaa provintsi valitsus. Olude sunnil tuli hoonet jagada haridusministeeriumiga.²⁶

Raekoja platsi maja jäi veel valitsuse kantselei, välisministeeriumi ja tööhoolekandeministeeriumi käsutusse, kuid detsembri lõpus viidi kantselei ja valitsuse nõupidamiste ruumid Toompea lossi. 1919. aasta alguses paiknes Toompeale ka siseministeerium²⁷, jäädes sinna kuni 1940. aastani. Märkimisväärne muudatus toimus 1935. aastal, mil ajaloolise konvendihoone lõunatiib (kubernerilossi ja Pika Hermann

²³ Petersen, lk 185.

²⁴ Mari Raamot. Minu mälestused. I ja II osa. New York: Kultuur, 1962. Lk 220.

²⁵ Petersen, lk 185; August Peet. Siseministriks Ajutises Valitsuses. // Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II kd.: Vabadussõda 1918–1920. Tallinn: K.-Ü. Rahvaulikool, 1930. Lk 214–215.

²⁶ Ministeeriumite aadressid. // RT 1918, nr 4, lk 7.

²⁷ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 20.

vahel) arhitekt Alar Kotli projekti järgi põhjalikult rekonstrueeriti ning siseministeerium vastrenoveeritu tiiva oma käsutusse sai.²⁸

Kuid selleni kulus veel hulk aega ja esialgu tuli leppida õige tagasihoidlike oludega. Algusaegade probleemidele vihjavad muuhulgas siseministeeriumi sekretäri Konstantin Lepa poolt 4.–5. detsembril 1918 koostatud protokollid, mille alusel rekvireeriti erinevatest Tallinna äridest ja mehaanikatöökodadest 20 kirjutusmasinat.²⁹ Rekvireerida ei tulnud sugugi ainult kirjutusmasinaid, vaid muidki vajalikke kantseleitarbeid, sh paberit. Paberipuudust aitas leevendada Saksa-aegsete ametlike blankettide tagakülje kasutamine, mida siseministeeriumis laialdaselt praktiseeriti.

Samuti tunti puudust telefonidest ja telefoniliinidest. 1919. aasta alguses oli siseministeeriumis vaid kaheksa telefoni – ministril, kantselei ja peavalitsuste juhatajatel ja valveametnikul ministeeriumi ooteruumis. Veebruari keskpaigaks oli lisandunud veel üks – administratiivasjade peavalitsuse sekretäri tarvis.³⁰ Umbes samast ajast pärineb nimekiri siseministri abi Nikolai Maimi kabineti inventari kohta: 4 kirjutuslauda, 2 väikest lauda, 1 väike kapp, 2 riiulit, 3 tugitooli, 4 harilikku tooli, 2 riidenagi, 1 lauatelefon, 2 kirjutusmasinat, 3 tindipotti, 2 kirjapressi, käärid, 2 paberikorvi, 1 lae- ja 2 laualampi.³¹ Võib järeldada, et kabinetis töötas mitte ainult Nikolai Maim, vaid vähemalt üks peavalitsus.

Veel üks ajastule iseloomulik varade ülevaade pärineb 1919. aasta lõpust. Selles anti teada, et siseministeeriumi kasutada oli neli hobust (neist kaks saadi ajutiselt „laenuks“ sõjaministeeriumilt), 1 kahehobuse saan, 3 ühehobuse saani, 1 kahehobuse tõld, 2 ühehobuse kalessi, neljad hobuseriistad ja kaks komplekti kutsaririideid. Nimekirja lõppu oli lisatud märkus: *Hobuseid tarvitavad sõitudeks siseminister, tema abi, kõik peavalitsuste juhatajad, samuti ametnikud rutuliste ametisõitude jaoks linnas ja väljaspool linna.*³²

Segadus valitses rahastamise osas. Esimese riigieelarve sai Eesti Vabariik alles 1921. aastal, seni ajasid riigiasutused läbi mitmesuguste ajutiste eraldistega, mille saamiseks vajati iga kord valitsuse või Asutava Kogu otsust. Ka siseministeeriumile jagati eel-, põhi- ja lisakrediite samal moel, kusjuures olukorda keerustas ministeeriumi eripära – saadud rahaga tuli finantseerida mitte üksnes keskasutust, vaid anda laenu omavalitsustele, kustutada mitmesuguste komisjonide võlgu, pidada ülal raviasutusi, remontida riigile kuulunud hooneid jne.³³

Olukord näis selginevat siis, kui Asutav Kogu võttis vastu siseministeeriumi kulude eelarve 1919. aasta teiseks pooleks. Kuid selginemine jäi näiliseks, kuna tegemist oli tagantjärele kinnitatud eelarvega (võeti vastu 16. detsembril 1919) ning järgmisel aastal jätkus kõik vana viisi. Siiski annab nimetatud eelarve mingi pildi ministeeriumi kuludest ja väärrib põgusat tutvustust. Eelarves oli kokku 7.151.961 marka ja 60 penni. Konkurentsilt suurim oli ehituspeavalitsuse eelarve – pisut üle 3 miljoni marga –

²⁸ Mart Kalm. Eesti 20. sajandi arhitektuur. Tallinn: Prisma Prindi Kirjastus, 2001. Lk 177.

²⁹ Protokollid 04. ja 05.12.1918. // ERA 14, 1, 45, 10–14.

³⁰ Teadaanne [dat-mata]. // ERA 14, 1, 25, 60; Siseministeeriumilt Tallinna telefonivõrgu juhatajale 14.02.1919. // ERA 14, 1, 1, 86.

³¹ Maimi kabineti sisseseade [dat-mata]. // ERA 14, 1, 25, 58.

³² Siseministeeriumist valitsuse kantseleile 18.12.1919. // ERA 14, 1, 1, 200.

³³ Vt. näit.: RT 1919, nr 59, lk 467; nr 71, lk 563–564; nr 78, lk 618–619.

millest lõviosa (2,5 miljonit) neelasid ehitusbüroo kaudu teostatud remondid. Üsna võrdselt kulutasid administratiivasjade (1,4 miljonit), politsei (1,3 miljonit) ja tervishoiu (1,2 miljonit) peavalitsused. Nende eelarvest haukasid suure osa rekvireerimise ja sõjakahjude hindamise komisjonid (770.000), raudteepolitsei (653.000) ja Seevaldi vaimuhaigla (444.000), aga hiiglaslik kuluartikkel oli ka suguhaigete ravi (500.000). Väga tagasihoidlikeks jäid ministri kantselei (187.000) ja omavalitsusasjade peavalitsus (44.000) kulud ning ministri ja tema abi palgad koos sõidurahade ja esinduskuludega ei vääri õigupoolest isegi mainimist (34.350).³⁴

Alateema lõpetuseks sobib heita lühipilk siseministeeriumi ja Politseiameti asukohaks pikka aega olnud – Pagari tänava hoonele. Hoone valmis aastatel 1911–12 korterelamuna arhitekt Hans Schmidt projekti järgi.³⁵ Ilmasõja ajal asus selles Keiser Peeter Suure merekindluse ehitusvalitsus. 1918. aasta märtsi alguses toimusid maja ühes toas Eesti Ajutise Valitsuse koosolekud, seejärel läks hoone Saksa 8. armee staabi tooraine- ja kaubandusosakonnale (*RoHa*).³⁶ Sama aasta novembri keskel paiknes majas Harjumaa maakonnavalitsus, kuid mitte kaua.³⁷ 24. novembril 1918 kirjutas sõjaminister kindralmajor Andres Larka siseministrile: *Palun seks korraldust teha, et Harju maakonna valitsus, mis ajutiselt Pagari uul. Nr. 1 asub, praegused ruumid vabastaks sõjaväeliste asutuste jaoks. Sel viisil saaks kõik sõjaväe staabid ühes majas konsertreritud, mis tööd praegusel mobilisatsiooni ja sõjaväe korralduse ajal tähtsalt kergendab.*³⁸ Järgnevalt saigi Pagari tänava hoone tuntuks sõjavägede ülemjuhataja, tema staabi, sõjaministeeriumi ja sõjaväe keskasutuste asukohana ning kaitseväge juhtkonna kätte jäi see kuni 1940. aastani. Aastatel 1940–41 ja 1944–91 tegutsesid aga Pagari tänavas NSV Liidu repressiivasutused – NKVD, NKGB, KGB.

Täna Siseministeeriumi asupaigaks olev hoonetekompleks Tallinnas Pika, Pagari, Laia ja Oleviste tänavate poolt moodustuvas nelinurgas, on läbi ajaloo samuti erinevaid ülesandeid täitnud. Pika tänava hoone tänane väljanägemine pärineb Nõukogude okupatsiooni esimesest aastakümnest, kui eelmise sajandi kahekümnendaist aastast alates erinevaid politseiasutusi, seal hulgas Tallinn-Harju Politseivalitsust majutanud³⁹, kuid teise ilmasõja käigus pommitabamuse saanud hoone praktiliselt terves ulatuses lammutati. Lammutatud hoone asemele ehitati välisfassaadilt vaid aimatavalt sarnane neljakorruseline hoone, seekord juba siis NSVL Siseministeeriumi kohaliku asutuse tarbeks.

Ka hoonestu Laia tänava poolse maja ajalugu on seotud Siseministeeriumi tegemistega. Nimelt asus seal aastatel 1925 kuni 1940 Politsei Peavalitsuse juurde kuulunud Politseikool.⁴⁰ Kool avati 8. septembril 1925 riigivanem J.Jaaksoni, siseminister K.Eenpalu ja paljude teiste kõnedega majas, kus esimesed aastad tegutseti üheskoos esimesel korrusel toimetanud Harju maakonna politseivalitsusega (viimane kolis hiljem Pikk 61/63 majja, kus moodustus Tallinn-Harju Politseivalitsus). Koos õppetööks vajalike ruumidega sisustati seal ka kadettide majutamiseks kasarmud,

³⁴ Siseministeeriumi väljaminekute eelarve 1919. aasta II poole peale 16.12.1919. // RT 1919, nr 110/111, lk 868–870.

³⁵ Kalm, lk 39.

³⁶ Lepp, lk 98; William Tomingas. Mälestused. Vaikiv ajastu Eestis. Tallinn: Olion, 1992. Lk 55.

³⁷ Harju maakonnavalitsuse esimehelt siseministrile 16.11.1918. // ERA 14, 1, 46, 43.

³⁸ Sõjaministrilt siseministrile 24.11.1918. // ERA 14, 1, 49, 25.

³⁹ Mai Krikk. Tallinna ja Harjumaa politsei 1918-1940. Tallinn: Olion, 2008.

⁴⁰ Politseikooli ajutine korraldus. RT nr 61/62, 1925.

millised asetsesid hoonete-kompleksi tänase Oleviste tänavaga paralleelselt paiknevas hoones. Samuti peeti hilisemal perioodil kooli juures ka ratsahobuseid, kes ajastule omaselt olid tõhusaks abiliseks patrullteenistuses.

Töötajad

August Peedi sõnul moodustasid tema ametisse asudes siseministeeriumi kaks meest: ministri abi Nikolai Maim ja ministeeriumi sekretär Konstantin Lepp.⁴¹ Peagi lisandusid usuasjade peavalitsuse juhataja Eduard Kübarsepp, omavalitsusasjade peavalitsuse juhataja Evald Dolf, politsei peavalitsuse ülem Eduard Alver, tervishoiu peavalitsuse juhataja Konstantin Konik ja ministri kantselei juhataja Gustav Linqvist, pisut hiljem sai ehituspeavalitsuse juhatajaks Eugen Habermann. Ühtlasi pandi administratiivasjade peavalitsuse juhataja kohused ministri abi Nikolai Maimi õlule ning usuasjade peavalitsuse juhataja Eduard Kübarsepp tõsteti ministri abi staatusesse.⁴²

Muidugi toimus aja jooksul ministeeriumi tippjuhtide seas muutusi. Esimesena astus tagasi ministri abi Nikolai Maim, suundudes 1. maist 1919 Tartu ülikooli, kus tõusis peagi professoriks ja õigusteaduskonna dekaaniks. Siitpeale jäi ministrile vaid üks abi – Eduard Kübarsepp, kes võttis üle ka administratiivasjade peavalitsuse juhtimise (seni tema alluvuses olnud usuasjade peavalitsus muudeti administratiivasjade peavalitsuse osakonnaks). 24. mail 1919 lahkus politsei peavalitsuse ülem Eduard Alver, kes oli aprillis asunud Kaitseliidu ülema kohale. Uueks politseijuhiks sai 16. juunist 1919 Mihkel Ostrat, 20. aprillist 1920 aga Karl Laurits. 11. augustil 1919 lahkus ametist ministri kantselei juhataja Gustav Linqvist ja tema asemele tuli senine politsei peavalitsuse sekretär Johan Sooman. 1. märtsist 1920 pani ameti maha ka tervishoiu peavalitsuse juhataja Konstantin Konik, kellest sai Tartu ülikooli professor, kirurgiakliiniku juhataja ja arstiteaduskonna dekaan. Teda asendas peavalitsuse arstiosakonna juhataja Alfred Mõttus.

Nimetatud mehed moodustasidki siseministeeriumi kõrgema juhtkonna. Võttes arvesse, et kogu Eesti riiklus oli veel algusjärgus ning ministeeriumide loomise ja juhtimisega polnud eestlased varem üldse kokku puutunud, võib siseministeeriumi tippametnike professionaalsust hinnata suhteliselt kõrgeks.

Üks siseministri abidest Nikolai Maim (14.02.1884 Tartu – 10.01.1976 USA, Orangeburg) oli lõpetanud Moskva ülikooli õigusteaduskonna, kaitsnud 1915 Tartus riigiõiguse magistri kraadi ning töötanud 1915–17 Venemaa siseministeeriumis omavalitsuse küsimuste alal. Teine siseministri abi Eduard Kübarsepp (08.04.1877 Mäksa v. – ?) oli pärast Tartu ülikooli õigusteaduskonna lõpetamist tegutsenud 13 aastat Vene riigiteenistuses (sh Liivimaa kubermanguvalitsuse asjaajajana) ning tõusnud pärast Veebruarirevolutsiooni Venemaa Ajutise Valitsuse komissariks Harjumaal.

Ministri kantselei juhataja, jurist Gustav Linqvist (13.01.1884 Kolga v. – ?) oli olnud 1917. aastal Maavalitsuse toitusosakonna juhataja. Linqvisti asemel kantselei juhatajaks edutatud Johan Sooman (04.11.1889 Massu v. – 17.06.1942 Solikamsk) oli töötanud 1914–15 Haapsalus politseijaoskonna ülevaatajana ja 1915–17 Läänemaa politseivalitsuse lauaülemana, pärast Veebruarirevolutsiooni aga Läänemaa komissari

---

⁴¹ Peet, lk 215.

⁴² Samas; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 3–17.

sekretärina, maakonna toitlusvalitsuse sekretärina ja Eestimaa toitluskomitee osakonnajuhatajana.

Tervishoiu peavalitsuse juhataja Konstantin Konik (19.12.1873 Tartu – 03.08.1936 Tartu) lõpetas 1899 Tartu ülikooli arstiteaduskonna ja kaitses samas 1908. aastal doktoritöö. Oli töötanud arstina Odessas, Tartus ja Tallinnas ning osalenud Vene–Jaapani sõjas. 1915–17 tegutses Tallinna linna tervishoiubüroo juhatajana ja 1917 Maavalitsuse tervishoiuosakonna juhatajana. Veebruaris 1918 lõi Päästekomitee liikmena aktiivselt kaasa omariikluse loomises. Tema asemel tervishoiu peavalitsuse juhataja kohale tulnud Alfred Julius Mõttus (31.08.1886 Taheva v. – 04.10.1942 Sosva) oli lõpetanud 1914. aastal Tartu ülikooli arstiteaduskonna ja töötanud arstina Valgas.

Politsei peavalitsuse ülem Eduard Hans Christian Alver (15.03.1886 Valga – 15.08.1939 Tallinn) töötas pärast Moskva ülikooli õigusteaduskonna lõpetamist advokaadina Riias ja sõjapõgenike organisatsiooni *Severopomoštš* esimehena Tartus. 1917. aastal sai temast Tallinna miilitsaülema abi, Haapsalu linnavolikogu juhataja ja Venemaa Ajutise Valitsuse komissar Haapsalu maakonnas. Novembris 1918 oli Alver Eesti Ajutise Valitsuse volinik Haapsalus. Omavalitsusajade peavalitsuse juhataja Evald William Dolf (23.12.1874 Vana-Koiola v. – 1953 Tallinn) oli omandanud juristi ettevalmistuse Tartu ülikoolis, töötanud 12 aastat Tallinna linnasekretärina ning juhtinud 1917. aastal Eestimaa kubermanguvalitsuse omavalitsusosakonda. Ehituspeavalitsuse juhataja Eugen Habermann (07.10.1884 Tallinn – 17.09.1944 Gdanski laht) oli saanud arhitekti diplomi Dresdeni tehnikaülikoolis ning töötanud arhitektina Liibavis, Riias, Dresdenis ja Tallinnas (1914–23 Tallinna linnaarhitekt).

Mitmed aastatel 1918–20 siseministeeriumi teenistusse astunud tippametnikud jäid „oma“ ministeeriumile truuks kuni nõukogude okupatsioonini 1940. aastal. Siseministri abi Eduard Kübarsepp töötas sellel kohal 15 aastat (1918–33), olles järgnenud aastail ministeeriumi peasekretär ja üldosakonna direktor. Omavalitsusajade peavalitsuse juhataja Evald Dolf püsis alguses ametis 1926. aastani ning oli seejärel administratiivasjade osakonna direktor (1926–34), üldosakonna direktor (1934) ja omavalitsuste talituse direktor (1934–40). Siseministri kantselei juhataja Johan Sooman edutati 1923 Kaitsepolitsei peavalitsuse ülemaks ja 1924 Politsei peavalitsuse ülema abiks. Tema viimaseks teenistuskohaks (1938–40) jäi siseministeeriumi politseitalituse direktori amet. Administratiivasjade peavalitsuse sekretär Konstantin Lepp (30.10.1889 Kohila v. – 06.01.1942 Petšorlag) juhatas hiljem järgemööda ministeeriumi passiosakonda, administratiivasjade peavalitsust, politsei peavalitsuse välispolitsei osakonda ja politseitalituse üldbürood. Oma tegevusalale jäi truuks ka tervishoiu peavalitsuse juhataja Alfred Mõttus. Pärast tervishoiu peavalitsuse eraldamist siseministeeriumi koosseisust, jätkas ta pikka aega sama peavalitsuse juhina töö- ja hoolekandeministeeriumis (hiljem hariduse- ja sotsiaalministeeriumis), olles 1927–28 haridusminister ning 1928–36 haridus- ja sotsiaalministri abi.

Loomulikult kasvas ka madalama astme töötajate arvukus. 1919. aasta alguses (enne 20. märtsi) töötas siseministeeriumis lisaks ministrile 45 inimest, sh 34 ametnikku (2 ministri abi, 4 peavalitsuse juhatajat, 1 peavalitsuse juhataja abi, 5 peavalitsuse sekretäri, 2 osakonnajuhatajat, 2 osakonna sekretäri, 18 kantseleiametnikku) ja 11 teenijat (käskjalg, majavalitseja, uksehoidja, kutsar, jooksupoiss, koristajad, kütja).⁴³

⁴³ Siseministeeriumi ametnikkude nimekiri [dat-mata]. // ERA 14, 1, 25, 57 ja 61–62.

1920. aasta suvel kasvas töötajaskond 75 inimeseni, sh 67 ametnikku (ministri abi, 5 peavalitsuse juhatajat, 2 peavalitsuse juhataja abi, 5 peavalitsuse sekretäri, 7 osakonnajuhatajat, 9 osakonna asjaajajat, 3 raamatupidajat, 29 kantseleiametnikku, 6 masinakirjutajat) ja 8 teenijat (5 käskjalga, riiehooldaja, koristaja, jooksupoiss). Ministeeriumi suurimaks allüksuseks oli 1920. aastal ministri kantselei, kus leidis teenistust 27 inimest (sh 7 teenijat); administratiivasjade peavalitsuses oli 18 töötajat, politsei peavalitsuses 9, omavalitsusasjade peavalitsuses 8, ehituse peavalitsuses 6 ja omavalitsusasjade peavalitsuses 5. Väärrib märkimist, et omavalitsusasjade peavalitsus koosnes ainult kõrgematest ametnikest – peavalitsuse juhataja, juhataja abi, peavalitsuse sekretär ja kaks osakonnajuhatajat; polnud ühtegi tavalist kantseleiametnikku, masinakirjutajat ega teenijat.⁴⁴

Veidi täpsemaid andmeid ametnike kohta pakub 1919. aasta nimekiri. Tähelepanuväärsel moel oli toona 34 ametniku hulgas küll 13 naist, kuid neist 12 ei tõusnud kõrgemale kantseleiametniku staatusest ning vaid üks – Victoria Martna-Triik – jõudis tervishoiu peavalitsuse sekretäri kohale. Seda vaatamata asjaolule, et enamik naisametnikest omas gümnaasiumiharidust, samas kui kantseleiametnikest (vahel kõrgemalgi positsioonil) meeste haridus piirdus 4-klassilise linnakooliga. Kõrgharidus oli vaid 7 inimesel: ministri abid, peavalitsuste juhatajad ja üks peavalitsuse sekretär. Ametnike vanus, mis on märgitud ainult meeste puhul, kõikus vahemikus 20–60 aastat, jäädes keskmiselt napilt alla 33 aasta (20–29-aastaseid oli 6, 30–39-aastaseid – 8, 40–49-aastaseid – 5 ja üle 50-aastaseid – 2). Teenijate keskmine vanus oli tunduvalt kõrgem; ministeeriumi vanimaks töötajaks oli 68-aastane portjee Jaan Känd.⁴⁵

Arhiivisäilikes leidub jälgi teenijatest napilt, kuid siseminister Hellat jäädvustas nad oma mälestustes: *Teenrid, – see on kapitel omaette. Kõige huvitavamad olid nad just siseministeeriumis. Ka neid paiskas meie iseseisvus uude olukorda ja sünnitas pöördende nende senistes vaadetes. Ilma sisemise ja välise võitlusega ei ole siingi mööda saadud. Tekkis kaks rühma. Ühed pidasid ikka päris härradeks endisi isandaid, sakslasi ja venelasi, ja kahtlesid, kas uutest peremeestest saab asja, kas neid ka teenida maksab. Teised vaidlesid vastu, et vaata inimesi, võõrastest peate lugu ja oma saksu ei loe saksteks. Aeg lahendas selle küsimuse ja teenijate üle ei võinud nuriseda, ja küllap viimased ka varsti märkasid, et ka meid maksab teenida, saab hirmu ja armu. Eraldi on Hellati memuaarides leidnud märkimist kutsar Jüri Böhm ja eelmainitud portjee Jaan Känd: *Kutsar Böhm oli üle kahekümne aasta omas ametis olnud. Pikemat aega oli ta oma endise peremehega välismaal viibinud, ka Itaalias. Ta oli kunstiharrastaja. Kuid omas ametis ei kahelnud ta oma autoriteedi juures. Minule on hobustega sõitmine sport ja ma armastan ise hobust juhtida. Böhm laskis seda sündida, kuigi ta üleolevalt selle peale vaatas. Aasta pärast sain kiituse osaliseks, et ma oskavat juba õige hästi juhtida. [–] Kändil oli iga ametniku peakatte ja riide jaoks oma koht, ja ministri asjad seisid eraldi. Sinna ligidale ei tohtinud keegi oma asja panna, see oli aukoht. [–] Kändi juures kirjutasid ka ametnikud ametisse ilmumisel sisse ja kui kell lõi kaheksa, tõi ta nimekirja ministri lauale. Ei tulnud küsimusse, et pärast võiks nime juurde lisada.*⁴⁶*

Tõepoolest, 1919. aasta lõpus hakkas minister Hellat nõudma, et kõik ametnikud end hommikuti riidehoius registreeriks, hoiatades, et registreerimisleht *tuuakse kohe*

⁴⁴ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 3–17.

⁴⁵ Siseministeeriumi ametnikkude nimekiri [dat-mata]. // ERA 14, 1, 25, 57 ja 61–62.

⁴⁶ Aleksander Hellat. Tallinna raatuses ja Toompeal. // Mälestused iseseisvuse võitluspäevilt. II kd.: Vabadussõda 1918–1920. Tallinn: K.-Ü. Rahvaülikool, 1930. Lk. 244.

pärast kella 8-t kantseleisse ning et kolm korda hiljaks jäänud ametnikud kuuluvad tagandamisele.⁴⁷ Tõsi, siingi olid omad erandid – registreerimist ei nõutud peavalitsuste juhatajatelt, nende abidelt ja osakonnajuhatajatelt. Mis puutub ametnike tööaega, siis kehtis siseministeeriumis samasugune kord, nagu kõigis riigiasutustes, st töö toimus esmaspäevast laupäevani ning kella 8-st kuni 15-ni. Seejuures olid nii ministril kui peavalitsuste juhatajatel kindlad kõnetunnid – näiteks minister võttis jutulesoovijaid vastu igal teisipäeval, neljapäeval ja laupäeval kell 12–13, peavalitsuste juhatajad aga igal tööpäeval (enamasti kahe tunni vältel).⁴⁸

Avaliku korra tagamine

Siseministeeriumi üks tähtsamaid ülesandeid – avaliku korra tagamine – lasus politsei peavalitsuse õlul. Vabadussõja ajal tegutses politsei (miilits) 1917. aasta miilitsaseaduse põhjal, alludes linna või maakonna omavalitsusele – kohalik omavalitsus andis politseile korraldusi, kandis tema tegevuskulud ja määras kohtadele ametnikud. Seega piirdus politsei peavalitsuse ülesanne kohalike politseiasutuste järelevalvega ning üldiste juhtnõõride andmisega. Seejuures rippus Tallinnast lähtunud ringkirjade täitmine ennekõike omavalitsustegelaste heast tahtest. Peavalitsuse otsealluvuses olid vaid raudteepolitsei ja Tallinna sadama jaoskond.

Politsei tegevust raskendasid lisaks ebamäärastele alluvussuhetele ka inimeste vähesus, nende puudulikud oskused, madalad palgad ja ebapiisav varustus. Lisaks pandi politseile rohkelt kõrvalülesandeid, nagu küüdikohustused, vangide konvoeerimine, administratiivmääruste täitmise järelevalve, puskariajajate püüdmine, maksude ja trahvide sissenõudmine, maksuteatiste kättetoimetamine jne.⁴⁹ Samas oli kuritegevus plahvatuslikult kasvanud ja vajab kiiret ohjeldamist. 1919. aastal registreeriti Eestis 28.757 kuritegu, sh 12.079 vargust, 588 süütamist, 433 röövimist, 262 tapmist ja 18 vägistamist. Kuritegude, õnnetusjuhtumite ja enesetappude läbi hukkus 361 inimest, varastatud esemete väärtuseks hinnati 34,5 miljonit marka. Vaatamata politsei ees seisnud raskustele, tabati aasta jooksul 25.577 kurjategijat ning avastati 21.317 kuritegu (74%).⁵⁰ 1920. aastal registreeriti 39.241 kuritegu, sh 224 tapmist, 335 röövimist ja 258 süütamist.⁵¹

Politsei peavalitsus teostas ka kontrolli Eestisse sissesõitvate isikute üle, kelleks minister Peedi sõnul olid *peaasjalikud rahvusvahelised aferistid, väga palju juudi ja vene elementi*.⁵² Kontrolli teostamiseks loodi Tallinnas, Narvas ja Valgas karantiinid, kuhu paigutati mõneks ajaks kõik sissesõitnud. Selle aja jooksul kogus politsei peavalitsus sissesõitnute kohta andmeid, mis võimaldas taotleda neile sissesõiduluba või andis aluse tagasisaatmiseks. Otsused sissesõidulubade väljastamiseks või inimeste tagasisaatmiseks langetas siseminister isiklikult. 1919. aasta jooksul käis karantiinidest läbi 5886 inimest (neist 3539 läbis Tallinna karantiini).⁵³

Ehkki siseminister August Peet nimetas mälestustes ministeeriumi tähtsamate ülesannete hulgas võitlust poliitilise kuritegevuse vastu, tuleb tunnistada, et illegaalse

⁴⁷ Siseministeeriumi kantselei juhataja korraldus 03.11.1919. // ERA 14, 1, 21, 203.

⁴⁸ Teadaanne [dat-mata]. // ERA 14, 1, 25, 60.

⁴⁹ Mai Krikk. Eesti politsei loomine ja areng 1918–1940. Tallinn: Olion, 2001. Lk 19–22, 91–92.

⁵⁰ Statistiline aruanne kuritegevuse üle 1919 a. // ERA 14, 1, 68, 90–91.

⁵¹ Krikk 2001, lk 97.

⁵² Peet, lk 223.

⁵³ Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 14–17.

enamliku liikumise ohjeldamine käis politsei peavalitsusele üle jõu. Seepärast otsiti abi sõjaväelastelt – kindralstaabi valitsuse teadete kogumise osakonnalt, sisekaitse ülemalt ja kaitseliidult. Üheskoos suudeti riigivastaseid jõude enam-vähem kontrolli all hoida ja halvimat vältida.

Politsei tegevuse ühtlustamine sai teoks 1920. aasta alguses, pärast seda, kui valitsuses ja Asutavas Kogus kiideti heaks osalt politsei peavalitsuses, osalt kohtuministeriumis välja töötatud seaduseelnõud *Politsei korraldus*, *Kriminaalpolitsei korraldus* ja *Kaitsepolitsei korraldus*. Vastavalt neile allutati välispolitsei ja kaitsepolitsei siseministeriumile ning kriminaalpolitsei kohtuministeriumile. Nende seadustega likvideeriti senine munitsipaalpolitsei ning nii välis- kui kaitsepolitsei juhtimine läks täielikult siseministeriumi kätte.⁵⁴

Omavalitsusküsimuste lahendamine

Omavalitsusasjade peavalitsuse esmaseks prioriteediks sai 1917. aastal valitud, kuid seejärel kahel korral – enamlaste ja Saksa võimude poolt – likvideeritud, omavalitsuste tegevuse taastamine maakondades, linnades, alevites ja valdades. Õigupoolest toimus taastamine kohapeal, kuid peavalitsus osutas selleks kõikvõimalikku kaasabi. Lisaks jagati omavalitsustele selgitusi väga erinevates küsimustes, mis tulenesid asjaolust, et kehtivad Vene seadused olid tegelikult elust kaugele maha jäänud.

Seejärel kujunes tähtsaimaks tegevusvaldkonnaks omavalitsusi kimbutanud finantsprobleemide lahendamine. Lahkuvatelt sakslastelt pärisid maakonna- ja linnavõimud vaid tühjad kassad. Maakonnavalitsused olid Eestis loodud alles 1917. aastal ja maksuseadusi nende kulude katteks veel polnud. Linnavalitsustele laekusid küll mitmesuguse maksutulud, kuid segaste aegade tõttu toimus maksude kogumine korrapäratult ja õnnestus üksnes osaliselt, samas kui inflatsioon ja elukalliduse tõus nõudsid üha suuremaid väljaminekuid. Eriti suuri kulusid tekitas linnaelanike varustamine toiduainete ja küttega. Samuti pidid omavalitsused õiendama igapäevaseid jooksvaid arveid ning maksma palka nii oma ametnikele kui kooliõpetajatele ja politseitöötajatele. Sellises olukorras tuli paluda laenu riigilt ning siin tuligi omavalitsusasjade peavalitsus linna- ja maakonnavalitsustele appi, nõutades vajalikke andmeid, koostades kalkulatsioone ja esitades vastavaid taotlusi. Selle töö tulemusena eraldas valitsus kuni 1919. aasta lõpuni maakondadele veidi üle 6 miljoni ja linnadele ligi 6,5 miljonit marka (maakondadest oli suurimaks laenajaks Virumaa 1 miljoniga ja linnadest Tallinn 4 miljoniga; samas said Petseri linn ja maakond kokku vaid 198.000 marka). Samaaegselt laenude hankimisega osales peavalitsus aktiivselt omavalitsuste maksubaasi korraldamises ja vastavate maksuseaduste väljatöötamises. Samuti kehtestati peavalitsuse ettekirjutuste põhjal valdades ühtne raamatupidamise kord.⁵⁵

Ulatuslikuks ettevõtmiseks kujunes omavalitsusüksuste likvideerimine, uute moodustamine ja nende piiride muutmine. 1919. aastal asutati kolm uut alevit (Jõgeva, Kilingi-Nõmme, Nuustaku), millele aasta hiljem lisandus veel kuus (Antsla, Kunda, Kärdla, Mõisaküla, Põltsamaa, Võõpsu). Samal ajal liideti Kaubi vald Pornuse vallaga, Permisküla vald Vasknarva vallaga, Valga vald Paju vallaga (1919) ja Vidruka vald

⁵⁴ Politsei korraldus 17.12.1919. // RT 1920, nr 4/5, lk 30–32; Kriminaal-politsei korraldus 05.01.1920. // RT 1920, nr 4/5, lk 32–34; Eesti vabariigi kaitsepolitsei korraldus 12.04.1920. // RT 1920, nr 61/62, lk 484–485; Krikk 2001, lk 27–29.

⁵⁵ Siseministeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 11–14.

Palivere vallaga (1920) ning asutati terve hulk uusi valdu: Auvere, Kabala, Nabala, Naissaare, Tammistu, Venevere, Vesneri, Viimsi (1919) ja Are (1920). 1920. aastal arvati Pärnu maakonna Käru vald Järva maakonna koosseisu, muutes sellega maakondade piire. 1920. aastal asutati ka kaks uut maakonda – Valga ja Petseri –, samas kui kolmanda maakonna – Alutaguse – loomine kukkus läbi.⁵⁶

Muide, siseminister Peet kavandas 1919. aasta kevadel radikaalset haldusreformi, mille eesmärgiks oli kaotada nii maakonna- kui vallaomavalitsused ning luua nende asemele uued haldusüksused, mis vastanuks umbes kihelkondadele. Seda plaani tutvustas minister 9.–10. aprillil Toompeale kutsutud maakonna- ja linnapeadele. Kavale tõmbas kriipsu peale siseministri vahetumine mai alguses.⁵⁷

Omavalitsusajade peavalitsusel tuli tegelda ka vallanõukogude ning alevi- ja linnavolikogude valimistega. Selleks valmistas peavalitsus ette endisaegsete valimismääruste muudatused, mis Ajutises Valitsuses heaks kiideti.⁵⁸ Seejärel teostati (enamasti 1919. aasta maikuu jooksul) valimised, kusjuures peavalitsusel lasus kohustus valimistulemused läbi vaadata ja kinnitada (vajadusel protestida).

Suur murrang peavalitsuse töös saabus augustis 1919 seoses valitsuse komissaride tegevuse lõpetamisega. Kui seni olid järeelvalvet omavalitsuste üle teostanud komissarid, siis nüüd läks see kohustus peavalitsusele. Eialgu tuli järeelvalvet teostada 9 maakonna (Valga ja Petseri maakonnad olid alles loomata), 13 linna, 4 alevi ja 374 valla ning umbes 4500 omavalitsusametniku üle. Töökoormus vähenes pärast seda, kui Asutav Kogu võttis vastu *Omavalitsuse ajutise järeelvalve seaduse*, mis andis järeelvalve valdade ja alevite üle maakonna- ja linnavolikogudele kompetentsi.⁵⁹ 1919. aasta jooksul vaatas omavalitsusajade peavalitsus läbi 756 linnavolikogude ja 315 maakonna- ja linnavolikogude otsust, saates ümberotsustamiseks tagasi 24 linnavolikogude otsust ning protestides kohtu korras 14 linnavolikogude ja 9 maakonna- ja linnavolikogude otsust. Vallanõukogude otsuseid protestiti 14 korral ning saadeti muutmiseks tagasi 184 korral. Ühtlasi andis peavalitsus ametialaste seadusrikkumiste eest kohtu alla 8 valla- ja 2 maakonnaametnikku.⁶⁰

Tervishoiu korraldamine

Rahva tervishoiu eest hoolitses tervishoiu peavalitsus, tehes seda linnade ja maakondade tervishoiu osakondade ning ravi- ja tervishoiuasutuste, apteekide, laborite, ravimiettevõtete ja kogu meditsiinipersonali vahendusel. Vahetult allusid peavalitsusele siiski vaid üleriikliku tähtsusega raviasutused, nagu Tarvastu, Kuuda ja Audaku leprosooriumid ning Seevaldi ja Jämejala vaimuhaiglad.⁶¹

Erilist tähelepanu pööras peavalitsus võitlusele nakkushaiguste vastu. Juba 4. veebruaril 1919 anti politseile õigus nakkushaiged sundkorras erihaiglasse toimetada

⁵⁶ Valitsusajade tegevus, lk 218–219; Liivi Uuet. Eesti haldusjaotus 20. sajandil: Teatmik. Tallinn, 2002. Lk 31–35.

⁵⁷ Peet, lk 221–222; Siseministri abi ringkirjaline telegramm 29.03.19. // ERA 14, 1, 51, 225.

⁵⁸ Määrus vallanõukogude valimiste määruste § 5 muutmise kohta 29.01.1919. // RT 1919, nr 7, lk 49; Määrus linnavolikogude valimiste kohta 04.03.1919. // RT 1919, nr 14, lk 105–106; Määrus alevivolikogude valimiste kohta 25.03.1919. // RT 1919, nr 22, lk 170–171.

⁵⁹ Omavalitsuste ajutine järeelvalve seadus 11.10.1919. // RT 1919, nr 78, lk 617–618.

⁶⁰ Valitsusajade tegevus, lk 216; Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 12–13.

⁶¹ Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 17.

ning nende perekonnaliikmed ja kodakondsed isoleerida seniks, kuni nakkusoht kaob. 18. veebruaril kohustas aga valitsus kõiki arste teatama igast nakkushaiguse juhtumist viivitamatult kohalikku tervishoiu osakonda, kes sellekohased kokkuvõtted kord nädalas peavalitsusele edastab. Nakkushaiguste loetelu, mis esimeses määrukes piirdus katku, koolera, leepira, rõugete ja tähnilise tüüfusega, hõlmas teises määrukes juba 22 nimetust.⁶² Aasta lõpus andis peavalitsus välja määrukes nakkustesse surnute matmise korra kohta ning valmistas ette rõugete paneku seaduseelnõu, mis muutis selle toiminguga rangelt kohustuslikuks.⁶³

Suur tähelepanu nakkushaigustele oli õigustatud, sest nakkushaiguste arv näitas Vabadussõja ajal selget tõusutrendi. Kui jaanuaris 1919 registreeriti 96 haigusjuhtu, siis mais 915 ja augustis 1645; seejärel saabus ajutine langus, kuid detsembris kavas haigestumiste arv taas 1480-ni. Kõige levinumateks haigusteks olid düsenteeria (üle 3000 juhtumi) ning tüüfus (kõhu-, para-, taastuv ja tähniline tüüfus) ja sarlakid (mõlemat esines enam kui 2100 korral), kuid üsna rohkesti põeti ka leetreid (1752), difteeriat (966) ja rõugeid (325); lisaks registreeriti 121 marutõve, 48 tuberkuloosi, 29 pidalitõve, 6 meningiidi ja 4 siberi katku juhtumit.⁶⁴

Tervishoiu ala üldiseks korraldamiseks töötas peavalitsus välja rea dokumente, millega pandi meditsiinilistele kindlad kohustused, määrati ravimite hinnad ja farmatseutide töötasud, reguleeriti ämmaemandate tegevust jne.⁶⁵ Üks tähtsamaid dokumente, mis valmis tervishoiu valitsuse ja sõjaväe tervishoiu valitsuse koostöös, oli sõjaväeteenistusest vabastavate haiguste ja puuete nimekiri.⁶⁶

Tervishoiu peavalitsus omas veel ühte, peaaegu monopolset, õigust. Kuna Vabadussõja ajal kehtis Eestis kuiv seadus, siis väljastas piiritust ainult aktsiisi peavalitsus, kes sai vastavad korraldused kas tervishoiu peavalitsuselt (meditsiiniliseks otstarbeks), põllutööstusministeeriumi veterinaarosakonnalt (loomade raviks) või kaubandus-tööstusministeeriumilt (tehniliseks otstarbeks). Seega käsutas tervishoiu peavalitsus suurt osa riigi piiritusevarudest. Peavalitsuse ettekirjutuste alusel väljastati piiritust haiglale, ambulatooriumitele, meditsiinilistele õppeasutustele ja laboratooriumitele, apteekidele, arstidele, ämmaemandatele ja Eesti Punasele Ristile, samuti limonaadi- ja äädikavabrikutele, juuksuritele ning eriloaga ka eraisikutele. Samadel alustel sündis eetri väljastamine. Novembrist 1918 kuni juunini 1920 andis peavalitsus välja 6.126 luba piirituse ja 169 luba eetri saamiseks.⁶⁷ Küllap

⁶² Määrus külgehakkavate haiguste vastu võitlemise üle 04.02.1919. // RT 1919, nr 7, lk 51; Määrus külgehakkavate haiguste registreerimise kohta 18.02.1919. // RT 1919, nr 11, lk 82.

⁶³ Katku, kolerasse, plekisoetõppe, rõugetesse, dysenteriasse ja diphtheriasse surnud isikute matmise määrus 31.10.1919. // RT 1919, nr 87, lk 689; Seadus kaitserõugete panemise kohta ja lisamäärused kaitserõugete panemise seaduse tegeliku läbiviimise kohta 21.03.1919. // RT 1919, nr 25, lk 193–197.

⁶⁴ Tervishoiu peavalitsuses 1919. a registreeritud külgehakkavad haigused. // ERA 14, 1, 68, 92–93.

⁶⁵ Määrus surmatunnistuste väljaandmise kohta linnades 04.08.1919. // RT 1919, nr 55, lk 433–434; Määrus halastajate-õdede registreerimise kohta 11.06.1919. // RT 1919, nr 41, lk 321; Tervishoiu peavalitsuse teadaanne apteekide töötaks ja tööpalkade üleriiklikseks ühtlustamiseks. // RT 1919, nr 33, lk. 258; Määrus arstirohtude hinna kohta 23.08.1919. // RT 1919, nr 59, lk 467; Määrus ämmaemandate tegevuse kohta 23.05.1919. // RT 1919, nr 37, lk 290.

⁶⁶ Haiguste ja kehaliste vigade nimekiri, mis sõjaväeteenistusest vabastavad ehk rivitu teenistusesse määravad 18.11.1919. // RT 1919, nr 97/98, lk 772–776.

⁶⁷ Määrus piirituse hinna ja müügi kohta 07.03.1919. // RT 1919, nr 15, lk 115; Määrused piirituse väljaandmise ja väljaveo kohta 11.06.1919. // RT 1919, nr 39, lk 305; Rahaministeeriumi määrus piirituse müügihindade kohta 11.07.1919. // RT 1919, nr 55, lk 435; Määrus aetheri ja collodiiumi asjus. // RT 1919, nr 60, lk 476; Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 19.

just sellest peavalitsuse tegevusvaldkonnast tulenes Vabadussõja aegu levinud laulusalm: *Kõik Vabariigi joodikud, nad kiitvad doktor Konikut.*

Detsembris 1919 võeti ette meditsiinipersonali ulatuslik registreerimine. Vastav määrus kohustas kõiki Eesti kodakondsusega meedikuid, kes soovisid Eestis erialaliselt töötada, end maakonna või linna tervishoiu osakonnas (farmatseudid – tervishoiu peavalitsuses) arvele võtma, esitades selleks kutseoskusi tõendava dokumendi.⁶⁸ 1920. aasta suveks registreeris end 350 arsti, 94 hambaarsti, 185 ämmaemandat, 169 halastajaõde, 28 velskrit, 17 massööri ja 391 farmatseuti.⁶⁹

Kuigi eelöeldust jääb mulje nagu olnuks tervishoiu peavalitsusel pidevalt käed tööd täis, siis tegelikkuses ei olnud see alati nii. Kui rahvavägi tundis detsembris 1918 teravat puudust kirurgidest, siis nõustus tervishoiu peavalitsuse juhataja Konstantin Konik asuma sõjaväehaiglate kirurg-konsultandi kohale, jätkates samal ajal ka oma senises ametis. Ta ise põhjendas seda sammu nii: *Tervishoiu peavalitsusele ei olnud alguses, kus vaenlane maal, suuremat tegevuse võimalust ja mina tulin enesest mõista hea meelega ettepanekule vastu.*⁷⁰ Sõjaväest lahkus Konik seoses konfliktiga, mis tulenes professor Werner Zoege von Manteuffeli nimetamisest sõjaväe kirurg-konsultandiks.⁷¹ Ja muidugi muutus tervishoiu peavalitsuse töö 1919. aasta lõpus pingeliseks: *Raskemad päevad rahva tervishoiu alal algasid peale Judenitschi sõjakäigu nurjaminekut Venemaalt põgenejate maale valgumisega. Täpiline soetõbi lagunes laiali Virumaal kohutavalt. Tervishoiu peavalitsuse kavasid ja korraldusi toetasid frondil kindralid Tõnisson ja Põdder ja tänu nende abile pääsesime sinise silmaga.*⁷² Tõepoolest, 1920. aasta alguses õnnestus meedikute jõupingutuste tulemusena vältida Vene valgete Loodearmee taandumisel Eestisse toodud raskete nakkushaiguste massilist levikut.

Ehitusajad

Ehituspeavalitsuse tegevust keerustas ennekõike riigi raske rahanduslik seisukord, mis ei võimaldanud teostada ligilähedaseltki peavalitsuse ette seatud ülesandeid. Ehkki mõnikord võisid probleemid peituda ka mujal.

Näiteks püstitas peavalitsuse juhataja arhitekt Eugen Habermann ambitsioonika eesmärgi, mille kohaselt pidanuks peavalitsus suunama ehitustegevust kogu riigi ulatuses, juhindudes kõige moodsamate arhitektuuri, ehitustehnika, tervishoiu ja heakorra nõuetest. Selle sihi saavutamiseks alustas peavalitsus tööd kehtiva Vene ehitusseaduse asendamiseks Lääne-Euroopa eeskujudest lähtuva modernse seadusega. Paraku ei saanud uus ehitusseadus kunagi valmis.

Peavalitsuse üks tähtsamaid ülesandeid – linnade ja alevite ehituskavade algatamine ja ehitusplaanide kinnitamine – käivitus edukamalt. Alustas andmete kogumisest linnade administratiivpiiridesse kuulunud maade kohta, lootuses kasutada neid tulevikus linnade maa-alade laiendamisel. Esimesena laiendas oma

⁶⁸ Registreerimise kord arstidele, hambaarstidele, ämmaemandatele, velskeritele, masseerijatele, halastaja-õdedele ja farmatsoitlisele personaalile 05.12.1919. // RT 1919, nr 103, lk 817–818.

⁶⁹ Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 18–19.

⁷⁰ Konstantin Konik. Mälestuste katkendid. // Mälestused iseseisvuse võitluspäivilt. I kd.: Revolutsioon ja okupatsioon 1917–1918. Tallinn: Eesti Ajakirjanikkude Liit, 1927. Lk 29.

⁷¹ Külle Arjakas. Konstantin Konik: Unustatud suurmees. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2008. Lk 159.

⁷² Konik, lk 30.

administratiivpiire Viljandi⁷³ ning peavalitsuse nõudel alustas linnavalitsus kohe geodeetilisi eeltöid lisandunud territooriumi planeerimiseks. Samalaadsed tööd võeti peavalitsuse soovitusel ka Tartu ja Rakvere linnavalitsuste 1920. aasta tegevuskavva. Mais 1919 arutati peavalitsuses Tallinna linna kavatsusi ühiskondlike tööde korraldamiseks – muuhulgas plaaniti turbarabade kuivendamist, moodsa veevarustuse rajamist ning paljude uute teede, sildade ja koolimajade, samuti väikekortertermajade ehitamist. Majandusolusid arvestades pidas peavalitsus mõistlikuks taotleda krediiti siiski ainult rabade kuivendamiseks. Vahetu kontrolli alla võttis peavalitsus Mustvee ülesehitamise (1918. aastal põles seal maha 120 maja), kehtestades täpsed nõuded nii asula planeerimise kui uute hoonete projektide kohta.

Edukaks võib ehituspeavalitsuse tegevust hinnata projekteerimise alal. 1919. aastal kinnitas peavalitsus kolme tööstusettevõtte (kaks uut tärglisevabrikut ja üks nahavabriku juurdeehitus) ja seitsme elumaja (Mustvees) projektid ning koostas oma jõududega Rakvere õpetajate seminari ja Tallinna poeglastegümnaasiumi juurdeehituste projektid, samuti kavandi Kadrioru lossi ümberehitamiseks kunstimuuseumiks, tüüpelamute projekti Mustvee aleviku jaoks ning tüüpelamute eskiisprojektid Kohtla ja Vanamõisa põlevkivikaevanduste töölisasulate jaoks. Suurima tööna alustati Riigikogu hoone projekteerimist.

Peavalitsuse ülesannete hulka kuulus ka riigi omandis olevate hoonete remont ja ehitamine ning siseministeeriumi kinnisvarade haldamine. Ehitus- ja remontööde korraldas peavalitsuse ehitusbüroo arhitekt Franz de Vriesi juhtimisel, kuid rahalise kitsikuse tättu piirdus büroo 1919. aastal hoonete remondiga. Rahaliselt suurimaks ettevõtmiseks oli 1917. aastal mahapõletatud kubermanguvangla lammutamine Toompeal, millega tehti vabaks koht Riigikogu hoonele. Mahukad ümberehitustööd toimusid Kadrioru lossis; põhjalik remont sai osaks Ringkonnakohtu ja Rahukohtu hoonetele Tallinnas ning Rakvere õpetajate seminarile; väiksemaid remonte teostati mitmel pool mujal (Toompea lossis, Kadrioru hoonetel, välisministeeriumis, Asutava Kogu einelauas). Mitmete mahukate tööde projektid ja eelarved koostati ja kinnitati küll ehituspeavalitsuses, kuid teostati ehitusbüroost mööda minnes. Näiteks töö- ja hoolekandeministeeriumi remont, Tallinna tehnikumi remont ja Patarei kasarmute ümberehitus keskvanglaks.⁷⁴

Administratiivasjade peavalitsuse tegevusest

Administratiivasjade peavalitsuse tegevusvaldkond oli teiste peavalitsustega võrreldes märksa laiem. 1934. aastal koostatud siseministeeriumi tegevuse ülevaates öeldi selle kohta: *vabariigi algaastail pandi Siseministeeriumile ka ülesanded, mis sisult sinna ei kuulunud, Siseministeeriumis eneses aga pandi ülesanded, mis teiste peavalitsuste alla otseselt ei käinud, Administratiivasjade peavalitsusele.*⁷⁵ Tõepoolest, lisaks omaenese osakondadele pidi peavalitsus kureerima selliseidki institutsioone, mis vormiliselt tema koosseisu ei kuulunud.

Vabadussõja kestvusel oli peavalitsuse tähtsaimaks ülesandeks meeste mobiliseerimine rahvaväkke. Kuigi mobilisatsiooni teostamine kuulus kehtinud Vene seaduste kohaselt siseministeeriumi pädevusse, piirdus ministeeriumi roll esialgu vaid

⁷³ Seadus Viljandi eeslinnade ühendamise asjus linnaga 21.03.1919. // RT 1919, nr 19, lk 147.

⁷⁴ Siseministeeriumi 1919. a tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 8–11.

⁷⁵ Valitsusasutiste tegevus, lk 210.

valitsuse üleskutse *Eesti Rahvaväe kokkukutsumine* laialisaatmisega. Ehk just seetõttu hakati mobilisatsiooni avapäeval, 21. novembril, mehi vastu võtma ainult Virumaal ja Võrumaal?⁷⁶ Näib, et siseministerium võttis mobilisatsiooni korraldamise enda kätte alles 27. novembril, st samal päeval, mil äsja moodustatud Ajutise Valitsuse uus koosseis langetas kaks põhimõtet otsust – avaldada punavägede sissetungile relvastatud vastupanu ning asendada vabatahtlike värbamine sundmobilisatsiooniga.

27. novembril saatis siseministerium maakondadesse ringkirja, milles kästi viivitamatult määrata ametisse maakondlike rahvaväekomisjonide liikmed ning alustada ettevalmistusi mobiliseeritavate koondamiseks maakonnalinnadesse, neile peavarju ja ülalpidamise kindlustamiseks.⁷⁷ Peagi moodustusid rahvaväekomisjonid kõigis üheksas maakonnas ning kuna Harjumaa komisjoni töökoormus paisus ülemäära suureks, siis loodi siseministri ettepanekul alates 11. detsembrist Tallinna linna jaoks eraldi komisjon. 1919. aastal lisandusid maakondlikud rahvaväekomisjonid Valgas ja Petseris.⁷⁸

Varsti pärast mobilisatsiooni käivitumist saabus ministeriumisse kiri, milles väljendati rahulolematust seoses sellega, et inimestel puudus võimalus maakondlikes komisjonides langetatud otsuste vaidlustamiseks. Probleemi lahendamiseks koostati administratiivajade peavalitsuses määrus, mis sätestas Rahvaväe peakomisjoni loomise. Peakomisjoni võimkonda kuulus *maakondade rahvaväekomisjonide otsuste vastu tõstatatud kaebuste läbivaatamine ja otsustamine*. Esialgu tegutses peakomisjon sõjaministri abi juhtimisel ja käis koos sõjaministeriumi ruumes, ent 26. märtsil 1919 nimetati peakomisjoni esimeheks siseministri abi, komisjoni kantselei toodi üle administratiivajade peavalitsuse juurde ning mõni aeg hiljem hakkasid istungid toimuma Toompeal (Kooli tn 4). 1919. aasta jooksul pidas peakomisjon 117 koosolekut ja vaatas läbi 15.568 palvekirja (neist 11.747 lükati tagasi).⁷⁹

Peavalitsuse teine tähtsam ülesanne seondus valitsuse komissaride tegevusega. Novembris 1918 nimetati maakondades ametisse Ajutise Valitsuse volinikud (reeglina maakonnaavalitsuste esimehed), kes võtsid sakslastelt võimu üle ning rakendasid tööle kohalikud riigi- ja omavalitsusasutused.⁸⁰ Mõne aja pärast muutus keskvõimu voliniku ja omavalitsusjuhi ametikohtade ühitamine sobimatuks – nende funktsioonid osalt kattusid, osalt isegi vastandusid –, samas kui vajadus valitsuse eriesindaja järele püsis. Seetõttu võttis valitsus 20. detsembril 1918 vastu määruse, mis sätestas valitsuse komissaride määramise maakondadesse. Komissarid olid keskvalitsuse esindajateks, kes teostasid riigi- ja omavalitsusasutuste järelevalvet, jälgides, et üleriigilised seadused ja valitsuse korraldused leiaksid täpset ja kiiret täitmist ning et asutuste ja ametnike tegevus toimuks seaduslikkuse raamides. Ka võisid komissarid teostada rekvireerimisi, korraldada juurdusi, seisata omavalitsuse otsuse täitmise,

⁷⁶ Eesti Vabadussõda 1918–1920. I. 3. tr. Tallinn: Mats, 1996. Lk 193.

⁷⁷ Siseministeriumi ringkiri 27.11.1918. // ERA 14, 1, 36, 6.

⁷⁸ Siseministrilt valitsusele 11.12.1918. // ERA 14, 1, 36, 15; Rahvaväe kokkukutsumise käsu täiendamine 11.12.1918. // RT 1918, nr 7, lk 1; Siseministeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 7.

⁷⁹ Harju maavalitsuselt siseministrile [?]12.1918. // ERA 14, 1, 36, 11; Ajutise Valitsuse määrus rahvaväe peakomisjoni kohta 05.12.1918. // RT 1918, nr 6, lk 2; Määrus rahvaväe peakomisjoni täiendamise ja siseministeriumi juurde üleviimise kohta 26.03.1919. // RT 1919, nr 22, lk 171; Siseministeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 7.

⁸⁰ Ajutised administratiivseadused 19.11.1918. // RT 1918, nr 1, lk 7–8; Siseministrilt Harju maakonnaavalitsuse esimehele 04.12.1918. // ERA 14, 1, 24, 55.

tagandada ametnikke jne.⁸¹ Kuna komissaride tegevus tekitas avalikkuses sageli pahameelt, siis asuti augustis 1919 seda institutsiooni likvideerima, jättes kohalt lahkunud komissaride asendajad nimetamata. Lõplikult kaotati komissaride amet oktoobris 1919.⁸² Senikaua tuli aga administratiivasjade peavalitsusel korraldada kogu komissaridega seotud asjaajamist.

Peavalitsuse passiosakond tegeles peamiselt välismaalastega, väljastades neile transiitviisid ja peatuslube. Mais 1920 läks viisade andmine maakondade ja linnade politseivalitsuste kätte ning osakond keskendus välismaalaste registreerimisele, millega oli algust teinud aasta varem.⁸³ Passiosakonna ülesannetes oli kirjas ka Eesti kodakondsuse andmine, kuid Vabadussõja ajal sellega ei tegeldud, kuna vastavalt seadustele nõuti igalt kodakondsuse taotlejalt vandetootust Eesti riigile, kuid kodanikutootuse tekst valmis alles detsembris 1919: *Eesti vabariigi kodanikuna töotan ja vanmun ustavaks jääda Eesti demokraatlikule vabariigile ja tema seaduslikule valitsusele, ning tõrkumata täita kõiki vabariigis maksvaid seadusi, määrusi ja oma kodanikuhuseid, teades, et vastasel korral seadus mind karistusega ähvardab.*⁸⁴ Seetõttu piirdus passiosakond 1919. aastal kodakondsuse taotlemise avalduste registreerimise ning kodakondsuse andmise reeglite väljatöötamisega.⁸⁵

Usuasjade osakond viis läbi mitmed kirikueelu mõjutanud reformid. Ennekõike puudutasid need evangeelset luteri usu kirikut: kõik luterlikud kogudused arvati endise Eestimaa konsistooriumi võimupiirkonda; varem keisrile ja kindralkonsistooriumile kuulunud õigused jagati valitsuse ja usuasjade kolleegiumi vahel; likvideeriti senised konvendid, kolleegiumid ja kirikueestseisjate ametid; koguduse siseelu üle otsustamine ning õpetajate valimine anti koguduse enda, st täiskogu, nõukogu ja eestseisuse, kätte.⁸⁶ Vene õigeusu kiriku suhtes tunnistati maksvaks aastatel 1917–18 Moskvas peetud ülevenemaalisel kirikukogul vastu võetud kirikuseadused – niivõrd, kui need ei läinud vastuollu Eesti seadustega. Kõigilt ülejäänud usuühingutelt nõuti nende registreerimist seltside seaduse põhjal.⁸⁷

Statistikaosakond kogus andmeid omavalitsusüksuste suuruse ja elanike arvu, samuti omavalitsusasutuste varade, võlgade, sissetulekute ja väljaminekute kohta ning töötles saadud infot. Lisaks hangiti teateid välismaalaste, kirikute ja palvemajade, nakkushaiguste leviku, salaviinapõletamise jms kohta, peeti jooksvat rahvastiku statistikat ning koostati Eesti valdade ja asulate nimekiri. Trükiasjade osakond registreeris Eestis ilmunud ajalehti ja ajakirju, väljastas kviitungeid, mille alusel

⁸¹ Määrus Ajutise Valitsuse komissaride kohta 20.12.1918. // RT 1918, nr 9, lk 1–2; Seadus Ajutise Valitsuse komissaride kohta 06.02.1919. // RT 1919, nr 10, lk 77–78.

⁸² Omavalitsuse ajutine järelevalve seadus 11.10.1919. // RT 1919, nr 78, lk 617–618.

⁸³ Määrus väljamaapasside viseerimise ja sõidulubade väljaandmise kohta 26.11.1918. // RT 1918, nr 3, lk 10; Siseministri täiendav määrus väljamaalaste passide viseerimise kohta 05.05.1920. // RT 1920, nr 75/76, lk 601; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 21.

⁸⁴ Vandevormelid 17.12.1919. // RT 1920, nr 1, lk 5.

⁸⁵ Määrus Eesti demokraatliku Vabariigi kodakondsuse kohta 26.11.1918. // RT 1918, nr 4, lk 5; Juhtnõuroid Eesti demokraatliku vabariigi kodakondsusesse vastuvõtmise kohta 06.02.1919. // RT 1919, nr 16, lk 123–124; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 4.

⁸⁶ Määrus Ev.-Lutheri usu konsistooriumite asjus 18.02.1919. // RT 1919, nr 12, lk 89; Ev.-Lutheri usu koguduste omavalitsuse ajutine korraldus 15.04.1919. // RT 1919, nr 28/29, lk 226–228.

⁸⁷ Greeka-katoliku kiriku valitsuse ja koguduste omavalitsuse ajutine korraldus 19.04.1919. // RT 1919, nr 28/29, lk 228; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 4–5.

ajaleht (ajakiri) trükki anti, ning saatis trükitööde sundeksemplare Riigi raamatukogule, Tartu ülikooli raamatukogule ja Eesti Rahva Muuseumile.⁸⁸

Peavalitsuse osakonna staatuses oli veel sekvestreeritud trükikodade valitsus, mis asutati 17. mail 1919, pärast seda kui töötuli Tallinna trükikodade omanike ja trükitööliste vahel muutus lahendamatuks ning Strandmani valitsus pani viis trükikoda sekvestri alla. Trükikodade valitsus teostas trükikodade üldist juhtimist ja järelvalvet, korraldas raamatupidamist ja tööliste palgamaksmist. Siseminister Hellati sõnul ei olnud taoline olukord kaugeltki normaalne, mistõttu ta tegi korduvalt katset ministeeriumi trükikodade juhtimisest vabastada. Õnnestus see 1921. aastal.⁸⁹ Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist lisandus peavalitsuse koosseisu kodakondsuse-opteerimise ajutine osakond, mis lahendas probleeme seoses eestlaste opteerimisega (1920–23 naasis Venemaalt, Ukrainast ja Lätist kodumaale ligi 38.000 eestlast).⁹⁰

Peavalitsuse funktsioone laiendasid veelgi tema haldusalas tegutsenud komisjonid. Neist olulisemat – Rahvaväe peakomisjoni – on mainitud juba eespool. Kuid rahvavägi ei vajanud mitte ainult mehi, vaid palju muudki, sh ka hobuseid. 13. veebruaril 1919 alustaski peavalitsuse alluvuses tööd Peakomisjon hobuste sõjaväkke võtmise asjus, samuti allutati peavalitsusele maakondlikud hobuste sõjaväkke võtmise komisjonid.⁹¹ Nii rahvaväe komisjonid kui ka hobuste sõjaväkke võtmise komisjonid viidi alates 1. jaanuarist 1922 üle kaitseministeeriumi juurde.⁹²

1918. aasta detsembris hakkasid valitsusasutused saama kaebusi nii sõjaväeosade kui tsiviilametkondade väidetavalt omavoliliste rekvireerimiste (röövimiste) kohta. Taoliste ebakõlade põhjuseks peeti kindla rekvisitsioonikorra puudumist, rekvireerimist teostavate asutuste ja ametnike paljusust ning kohalike omavalitsuste eiramist. Esiialgu püüti probleemist üle saada ringkirjadega, milles selgitati, et rekvireerimisi on õigus teostada ainult ülemjuhataja, sõjaväe varustusvalitsuse ülema, toitusministri ja maakonnaavalitsuste esimehe kirjalike korralduste alusel ning soovitati tingimata nõuda rekvireerijatelt volitusi.⁹³ Nähtavasti jäi aga sellest väheseks, sest 25. veebruaril 1919 kinnitas valitsus määruse, mille alusel loodi kogu Eestis rekvisitsioonikomisjonid ning sõjakahjude hindamise komisjonid. Mõlemat liiki komisjonide otsuste suhtes laekuvate protestide menetlemiseks moodustati administratiivasjade peavalitsuse juurde Peakomisjon rekvireerimise ja kahjude hindamise asjus. Peakomisjon, kuhu kuulusid erinevate institutsioonide esindajad, astus kokku märtsi viimastel päevadel ning vaatas aasta lõpuks läbi 1586 avaldust, määrates rekvisitsiooni- ja sõjakahjude hüvitisteks ligi 5,5 miljonit marka. Peakomisjon likvideeriti 1926. aastal seoses ümberkorraldustega siseministeeriumi struktuuris; töö sõjakahjude hindamisel aga jätkus.⁹⁴

⁸⁸ Trükiasjade ajutised määrused 18.11.1918. // RT 1918, nr 1, lk 5; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 5.

⁸⁹ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 5; Hellat, lk. 250–251.

⁹⁰ Valitsusasutiste tegevus, lk 210.

⁹¹ Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 7.

⁹² Valitsusasutiste tegevus, lk 210.

⁹³ Sõjainistrilt siseministrile 03.01.1919. // ERA 14, 1, 21, 51; Sõjainistrilt siseministrile 18.01.1919. // ERA 14, 1, 21, 62.

⁹⁴ Määrus rekvireerimise ja kahjude hindamise komisjonidest ja peakomisjonist rekvireerimise ja kahjude hindamise asjus 25.02.1919. // RT 1919, nr 14, lk 106–108; Siseministeeriumi 1919. aasta tegevuse ülevaade. // ERA 14, 1, 68, 7; Valitsusasutiste tegevus, lk 214.

1920. aastal asutati administratiiviasjade peavalitsuse alluvuses „erakorralised tribunalid“ hangeldamise ja liigkasu vastu võitlemise komisjonid ning loata viinapõletamise vastu võitlemise komisjonid. Esimesed moodustati jaanuaris, teised aprillis, kuid igas muus osas olid nad teineteise analoogid. Mõlemad moodustati kõigis maakonnalinnades ja olid kolme-liikmelised, kusjuures esimehe määras siseminister, ülejäänud liikmed aga valiti kohaliku omavalitsuse poolt; komisjonide istungid olid avalikud, langetatud otsused kuulusid kohesele täitmisele, edasi kaevata sai üksnes siseministrile, kelle otsus oli lõplik.⁹⁵ Siseminister Aleksander Hellat põhjendas „liigkasu komisjonide“ moodustamist sellega, et Vabadussõja ajal krooniliseks muutunud kaubapuudus ja inflatsioon õhutasid teatud osa kaupmehi suurema kasumi nimel järjest enam hindu tõstma, teisalt aga muutis tavapärase kohtumenetlus karistuste määramise liialt aeganõudvaks, seda enam, et kohtud olid tööga ülekoormatud. Komisjoni ette toodud sattunud kaupmeeste kohta lisas Hellat: *meie kaupmeeskonna kultuuripind ei ole jumal teab kui kõrge, ja sõda oli neidki rikkunud, rääkimata sõjaaja kaupmeestest, keda rohkem hangeldajaks kui kaupmeheks nimetada võib.*⁹⁶ „Salaviina komisjonide“ loomise vajadust sel moel küll põhjendatud ei ole, aga samas on põhjused niigi selged, sest neil aastail salaviina *ajasisid kõik – taluperemehed, moonakad ja popsid, metsavahid ja metsadesse varjunud väejooksikud. Ka kõige rangemad keelud ei peatanud neid.*⁹⁷ Siiski loobuti nendest erakorralistest karistusorganitest õige pea – „liigkasu komisjonid“ lõpetasid tegevuse septembris 1920, „salaviina komisjonid“ aprillis 1921. Kõik komisjonide menetluses olnud asjad anti üle kohalikkudele rahukogudele.⁹⁸

* * *

Eelkirjeldatu oli vaid osa siseministeriumi tegemistest. Tegevusi, mis ei seondunud otseselt ühegi peavalitsuse, osakonna või komisjoniga, võib jäädagi loetlema: rekvireerimised (küttepuidest majadeni), evakueerimised ja reevakueerimised, enamlaste kuritegude uurimine, peremeheta kultuuri- ja kunstivarade järelvalve korraldamine, seaduste, määruste ja juhtnõõride koostamine, asutustelt ja eraisikutelt laekunud kaebuste lahendamine, Saaremaa mässu põhjuste ja asjaolude uurimine, suhete korraldamine Vene valgete Loodearmee ja Loodevalitsusega, ametiühingute kongressi enamlastest saadikute väljasaatmine Eestist jne. Ministeriumi vastutusallas töötasid 1920. aastate alguses Immoobilikomisjon, mis väljastas lube kinnisvarade omandamiseks (kinnisvarade ost ilma komisjoni loata oli keelatud), Iseäraline kinnitusasjade komitee ning Seisulike asutuste ja nende varade ülevõtmise komisjon.⁹⁹

⁹⁵ Määrus hangeldamise (spekulatsiooni) ja liigkasuvõtmise vastu 19.01.1920. // RT 1920, 14/15, 107–109; Seadus ilma loata viinapõletamise ja põletisviina ning piiritusega kauplemise kohta 12.04.1920. // RT 1920, nr 63/64, lk 506.

⁹⁶ Hellat, lk. 257.

⁹⁷ Mai Krikk. Eesti kriminaalpolitsei 1920–1940. Tallinn: Olion, 2007. Lk 9.

⁹⁸ Seadus määruse muutmise kohta hangeldamise (spekulatsiooni) ja liigkasuvõtmise vastu 04.09.1920. // RT 1920, nr 143/144, lk 1137–1138; Seadus ilma loata viinapõletamise ja viina- ning piiritusmüügi kohta 26.04.1921. // RT 1921, nr 40, lk 241.

⁹⁹ Valitsusasutiste tegevus, lk 210; Seadus liikumata varanduste võõrandamise korra muutmise kohta 10.04.1920. // RT 1920, nr 63/64, lk 507.